



UDK: 821.111

ORCID: 0009-0006-3394-7876

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PAREMIYALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Xudaybergenova Gulbaxor Shuxrat qizi

Urganch Davlat Universiteti, tayanch doktoranti

gulbaxorxudaybergenova97@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalarning (maqol, matal va hikmatli so‘zlar) lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot ikki til madaniyatidagi qadriyatlar, an‘analar va dunyoqarashning paremiyalarda aks etishini o‘rganadi. Milliy-madaniy semantika, kontseptual tuzilmalar va lingvokulturologik birliklar tahlili asosida ikki tildagi paremiyalarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, paremiyalar tilshunoslik va madaniyatshunoslik kesishmasida turuvchi muhim lingvomadaniy hodisa sifatida xalqning milliy mentalitetini, dunyoqarashini va qadriyatlarini saqlash va uzatish vositasi ekanligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: paremiya, lingvokulturologiya, maqol, matal, konsept, milliy-madaniy semantika, qiyosiy tahlil, madaniy kod, mentalitet.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПАРЕМИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье проведен сравнительный анализ лингвокультурологических особенностей паремий (пословиц, поговорок и поговорок) в английском и узбекском языках. Исследование исследует отражение ценностей, традиций и мировоззрений в двухъязычных культурах в паремиях. На основе анализа национально-культурной семантики, концептуальных структур и лингвокультурологических единиц были выявлены сходства и различия паремий в двух языках. По результатам исследований доказано, что паремии как важное лингвокультурное явление, стоящее на стыке лингвистики и культурологии, являются средством сохранения и передачи национального менталитета, мировоззрения и ценностей народа.

Ключевые слова: паремия, лингвокультурология, пословица, поговорка, понятие, национально-культурная семантика, сравнительный анализ, культурный код, менталитет.

LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF PAREMIA IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article provides a comparative analysis of the linguocultural characteristics of paremias (Proverbs, maxims and proverbs) in English and Uzbek. The study explores the reflection of values, traditions and worldview in two linguistic cultures in paremia. On the basis of analysis of national-cultural semantics, conceptual structures and linguocultural units, similar and different aspects of paremia in two languages have been identified. According to the results of the study, paremias have been shown to be a means of preserving and transmitting the national mentality, worldview and values of the people as an important linguistic phenomenon that stands at the intersection of linguistics and cultural studies.

Keywords: paremia, linguoculturology, proverb, maxim, concept, national-cultural semantics, comparative analysis, cultural code, mentality.

KIRISH

Paremiyalar – xalq og‘zaki ijodining qisqa janrlari bo‘lib, ular xalqning asrlar davomida to‘plangan hayotiy tajribasini, dunyoqarashini, madaniy qadriyatlarini va axloqiy me‘yorlarini aks ettiradi. Paremiyalar nafaqat tilning, balki madaniyatning ham muhim qismi hisoblanadi va shu sababli lingvokulturologiya nuqtai nazaridan juda qimmatli tadqiqot ob‘ekti bo‘lib xizmat qiladi [1].

Lingvokulturologiya – tilshunoslik va madaniyatshunoslikning kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo‘nalish bo‘lib, til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni, tilda madaniyatning aks etishini o‘rganadi. Massey ta’kidlaganidek, "til madaniyatning ko‘zgusi bo‘lib, unda nafaqat insonni o‘rab turgan real dunyo, balki xalqning ijtimoiy o‘z-o‘zini anglashi, mentaliteti, milliy xarakteri, turmush tarzi, an‘analari, urf-odatlari, axloqi, qadriyatlari, dunyoqarashi aks etadi" [2, s. 39].

Ikki tildagi paremiyalarning qiyosiy tahlili asosida turli madaniyatlarga mansub xalqlarning milliy xususiyatlari, dunyoqarashi va qadriyatlari haqida muhim ma’lumotlarni olish mumkin. Shu sababli, ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalarni lingvokulturologik jihatdan qiyosiy tahlil qilish, ulardagi milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni aniqlash va har ikki til egalarining dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlar tizimini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologik yo‘nalishning jadal rivojlanishi, madaniyatlararo muloqotning o‘sib borishi va turli xalqlarning til va madaniyatini chuqurroq tushunish ehtiyoji bilan belgilanadi. Bundan tashqari, paremiyalarning lingvokulturologik tadqiqi tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohasidagi nazariy

bilimlarimizni boyitishi va madaniyatlararo muloqot jarayonini yaxshilashga amaliy hissa qo‘shishi mumkin.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

, lingvokulturologik va kontseptual tahlil metodlaridan foydalangan holda olib borildi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanildi:

1. Tavsifiy metod – paremiyalarning lingvistik va madaniy xususiyatlarini aniqlash uchun.
2. Qiyosiy-tipologik metod – ikki tildagi paremiyalarning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash uchun.
3. Kontseptual tahlil – paremiyalarda aks etgan asosiy kontseptlarni aniqlash va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish uchun.
4. Komponent tahlil – paremiyalarning semantik tuzilishini aniqlash uchun.
5. Lingvokulturologik tahlil – paremiyalarda aks etgan milliy-madaniy ma’lumotlarni aniqlash uchun.

Tadqiqot materiallarini V.P. Jukov, V.I. Dal, O.S. Akhmanova, M. Starling kabi ingliz paremiologlarining lug‘atlari, shuningdek, "O‘zbek xalq maqollari", "O‘zbek tilining izohli lug‘ati", T. Mirzayev, A. Musakulov va B. Sarimsoqovlarning "O‘zbek xalq maqollari" to‘plamlari tashkil etdi.

Paremiyalarning lingvokulturologik tadqiqi masalasi ko‘plab olimlarning diqqat markazida bo‘lgan. Teliya [3] o‘z tadqiqotlarida frazeologik birliklar, shu jumladan paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganish metodologiyasini ishlab chiqqan. Uning fikricha, paremiyalar "madaniyat kodi" sifatida xizmat qiladi va ularda xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va milliy xarakteri aks etadi.

Maslova [4] o‘zining "Lingvokulturologiya" kitobida lingvokulturologiyaning nazariy asoslarini, shu jumladan frazeologik birliklar va paremiyalarning madaniy-semantik tahlili usullarini batafsil ko‘rib chiqadi. U paremiyalarni "madaniy makro-belgilar" deb ataydi va ularni tahlil qilish orqali milliy madaniyatning asosiy elementlarini ochib berish mumkinligini ta’kidlaydi.

O‘zbek tilshunoslari orasida Mahmudov va Xudoyberganova [5] paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganishga katta hissa qo‘shgan. Ularning tadqiqotlarida o‘zbek tilining paremiyalari milliy madaniyat va mentalitetning ko‘zgusi sifatida tahlil qilingan.

Ingliz tilshunosligida Mieder [6] paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha etakchi mutaxassislardan biri hisoblanadi. Uning ishlarida zamonaviy jamiyatda paremiyalarning roli va ularning madaniy-tarixiy ahamiyati o‘rganilgan.

Qiyosiy lingvokulturologik tadqiqotlar sohasida Wierzbicka [7] turli tillar va madaniyatlardagi asosiy kontseptlarni o‘rganish metodologiyasini ishlab chiqqan. Uning "semantik etalon" g‘oyasi ko‘p tillardagi madaniy kontseptlarni qiyosiy o‘rganish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek va ingliz paremiyalarining qiyosiy tahlili bo‘yicha Raxmatullayev [8] o‘z tadqiqotlarida ikki tildagi paremiyalarning lingvomadaniy xususiyatlarini, ularning semantik va pragmatik jihatlarini qiyosiy o‘rgangan.

Yuqoridagi tadqiqotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, paremiyalarning lingvokulturologik tadqiqi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, qiyosiy tadqiqotlar turli xalqlarning mentaliteti, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini ochib berishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek paremiyalari mavzuiy jihatdan tahlil qilindi. Natijalar ko‘rsatishicha, har ikki tilda ham paremiyalarning asosiy mavzuiy guruhlar quyidagilardan iborat:

1. Mehnat va ishbilarmonlik
2. Oila va nikoh munosabatlari
3. Do‘stlik va odamgarchilik
4. Bilim va tajriba
5. Axloq va ma‘naviyat
6. Hayot va o‘lim
7. Boylik va kambag‘allik
8. Vatan va vatanparvarlik

Har ikki til paremiyalarida ushbu mavzular keng qamrab olingan bo‘lsa-da, ularning lingvokulturologik talqini, qo‘llanilish darajasi va obrazli ifodalanishida sezilarli farqlar mavjud.

Mehnat konsepti har ikki til paremiyalarida ham markaziy o‘rinlardan birini egallaydi, biroq uning ifodalanishida farqlar mavjud. Ingliz paremiyalarida ko‘proq amaliy natija, samaradorlik va ishbilarmonlik jihatlari ustuvor bo‘lsa, o‘zbek paremiyalarida mehnatning axloqiy va tarbiyaviy ahamiyati ko‘proq ta’kidlanadi.

Ingliz paremiyalari:

- "Time is money" (Vaqt – pul)
- "Business before pleasure" (Avval ish, keyin hordiq)
- "Early bird catches the worm" (Erta turgan qushning tumshug‘ida yem bo‘ladi)

O‘zbek paremiyalari:

- "Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroylik"
- "Hunar o‘rgansang, baxting kuladi"
- "Mehnating qattiq bo‘lsa, noning totli bo‘ladi"

Ingliz paremiyalarida vaqt va undan unumli foydalanish konsepti mehnat bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, "Time is money" paremiyasi vaqtni qadrlı resurs sifatida ko‘rishni va undan samarali foydalanishni ta’kidlaydi. O‘zbek paremiyalarida esa mehnat ko‘proq ma‘naviy qadriyat sifatida, insonga nafaqat moddiy farovonlik, balki ma‘naviy kamolot va jamiyatda hurmat keltiruvchi omil sifatida talqin qilinadi [9].

Oila va nikoh munosabatlari konsepti har ikki til paremiyalarida keng yoritilgan, biroq ularning lingvokulturologik talqinida sezilarli farqlar mavjud.

Ingliz paremiyalari:

- "Marriage is a lottery" (Nikoh – lotereya)
- "The way to a man's heart is through his stomach" (Erkak qalbiga yo‘l uning qornidan o‘tadi)
- "A good wife makes a good husband" (Yaxshi xotin yaxshi er qiladi)

O‘zbek paremiyalari:

- "Qiz bola – mehmon, o‘g‘il bola – davom"
- "Er-xotin – qo‘sh ho‘kiz"
- "Ona ko‘ngli bolada, bola ko‘ngli dalada"

O‘zbek paremiyalarida oila muqaddas, jamiyatning asosiy tayanchlaridan biri sifatida ta’riflanadi. Oila a’zolari o‘rtasida aniq rollar va vazifalar taqsimoti ko‘zga tashlanadi. Ingliz paremiyalarida esa ko‘proq individual munosabatlar, shaxsiy baxt va tanlash erkinligi jihatlari aks etadi. Bu farq ingliz va o‘zbek madaniyatlaridagi individualizm va kollektivizm qadriyatlari o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi [10].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ingliz paremiyalarida individualizm, mustaqillik, shaxsiy erkinlik, pragmatizm va ratsionallik kabi qadriyatlar ustunlik qilsa, o‘zbek paremiyalarida kollektivizm, o‘zaro yordam, oila va jamoa qadriyatlari, an’analarga hurmat, kattalarni e’zozlash kabi kontseptlar markaziy o‘rinni egallaydi.

Ingliz paremiyalarida:

- "Every man for himself" (Har kim o‘ziga)
- "God helps those who help themselves" (Xudo o‘ziga yordam berganlarni qo‘llab-quvvatlaydi)
- "Better be alone than in bad company" (Yomon hamrohdan ko‘ra, yolg‘iz bo‘lgan yaxshi)

O‘zbek paremiyalarida:

- "Yolg‘iz otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong‘i chiqmas"
- "Bir kishi ming kishiga, ming kishi elga"
- "Qarisin-qarimasin, ota-ona aziz"

Paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida obrazlar va metaforalarning milliy-madaniy o‘ziga xosligi ham aniqlandi. Ingliz va o‘zbek paremiyalaridagi obrazlar tizimi ko‘p jihatdan geografik muhit, tarixiy tajriba va turmush tarzidagi farqlar bilan bog‘liq.

Ingliz paremiyalarida dengiz, kemalar, ob-havo va geografik joylashuvga bog‘liq obrazlar ko‘p uchraydi:

- "A smooth sea never made a skilled sailor" (Tinch dengiz mohir dengizchini tarbiyalamaydi)
- "After a storm comes a calm" (Bo‘rondan so‘ng tinchlik keladi)

O‘zbek paremiyalarida esa ko‘proq chorvachilik, dehqonchilik va an'anaviy turmush tarzi bilan bog‘liq obrazlar qo‘llaniladi:

- "Buzoqning yugurgani somonxonagacha"
- "Bug‘doy noning bo‘lmasa ham, bug‘doy so‘zing bo‘lsin"

Bu farqlar ingliz va o‘zbek xalqlarining tarixiy turmush tarzi, geografik muhiti va xo‘jalik faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, paremiyalarda tilning milliy-madaniy xususiyatlari qanday aks etishini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalarning lingvokulturologik tahlili quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Paremiyalar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy tajribasini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklar hisoblanadi. Ular til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni o‘rganish uchun boy material taqdim etadi.

2. Ingliz va o‘zbek paremiyalarining mavzuiy tasnifi har ikki tilda ham mehnat, oila, do‘stlik, bilim kabi universal mavzular keng yoritilganligini ko‘rsatadi. Biroq, bu mavzularning ifodalanishi, ularga berilgan baho va pragmatik jihatlarida sezilarli farqlar mavjud.

3. Ingliz paremiyalarida individualizm, pragmatizm, mustaqillik, shaxsiy erkinlik kabi qadriyatlar ko‘proq aks etsa, o‘zbek paremiyalarida kollektivizm, oila va jamoa qadriyatlari, an'analarga hurmat, kattalarni e'zozlash kabi kontseptlar ustunlik qiladi.

4. Har ikki til paremiyalarida qo‘llanilgan obrazlar va metaforalar tizimi xalqlarning tarixiy turmush tarzi, geografik muhiti va xo‘jalik faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu paremiyalarning milliy-madaniy o‘ziga xosligini belgilaydi.

5. Paremiyalarning lingvokulturologik tahlili nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya, tarix va boshqa fanlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, paremiyalarning lingvokulturologik tadqiqi turli xalqlarning madaniyati, mentaliteti va qadriyatlar tizimini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Bu esa madaniyatlararo muloqotni yaxshilash, chet tillarni o‘qitish samaradorligini oshirish va xalqaro aloqalarni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Maslova, V.A. (2018). Lingvokulturologiya: nazariya va amaliyot. Moskva: FLINTA.
2. Massey, D. (2019). Cultural aspects of language and perception. London: Cambridge University Press.
3. Teliya, V.N. (2016). Frazеologiya kontekstida russkaya lingvokulturologiya. Moskva: Yaziki slavyanskoy kulturi.
4. Maslova, V.A. (2017). Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya.
5. Mahmudov, N., Xudoyberganova, D. (2018). O‘zbek tili paremiyalarining lingvokulturologik tadqiqi. Toshkent: Fan.
6. Mieder, W. (2019). Proverbs: A Handbook. Westport: Greenwood Press.

7. Wierzbicka, A. (2017). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press.
8. Raxmatullayev, Sh. (2019). O‘zbek va ingliz paremiyalarining qiyosiy tahlili. Toshkent: O‘qituvchi.
9. Thompson, J. (2020). Cross-cultural perspectives on work ethics in proverbs. Journal of Intercultural Communication, 28(3), 145-163.
10. Rasulov, Q. (2018). O‘zbek paremiyalarida oila konsepti. Tilshunoslik masalalari, 3, 56-71.